

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Zbornik radova posvećen akademiku Alojzu Bencu.

Čović, Borivoj

1991

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/86e90245-aeec-4ea6-996e-76cd89ebb7fd>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

UDC 903.2/.5"637/638"(497.1)+572"653"(497.1)(082)

UDC Benac A. +012+937/938+807.5(082)

YU ISBN 86-7123-032-5

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

POSEBNA IZDANJA
KNJIGA XCV

ODJELJENJE DRUŠTVENIH NAUKA
KNJIGA 27

ZBORNİK RADOVA
POSVEĆENIH AKADEMIKU
ALOJZU BENCU

Redakcioni odbor

Edina Alirejsović, Borivoj Čović, Milorad Ekmečić, Desanka Kovačević-Kojić

Glavni urednik

Borivoj Čović,

redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

SARAJEVO 1991.

ULOMAK PLUTEJA IZ STAROKRŠĆANSKE BAZILIKE U BUGOJNU

VELJKO PAŠKVALIN
Zemaljski muzej, Sarajevo

Apstrakt. U ovom radu autor raspravlja o problemu kršćanske simbolike. Naime, radi se o pluteju ili parapetnoj ploči s prikazom jata riba, jednom od najstarijih simbola u starokršćanskoj umjetnosti. Istovremeno, autor pokušava, na osnovi te simbolike i prikaza, datirati starokršćansku baziliku u kraj IV. i početak V. stoljeća.

Na osnovi ranijeg nalaza podne cigle sa natpisom »Bistues« sa lokaliteta Grudinac u Bugojnu, može se razmišljati i zaključiti da se upravo na Grudinama locira i urbani centar municipiuma Bistues. Arheološki ostaci starokršćanskog perioda ukazivali bi i na mogućnost da je ovaj municipij bio i sjedište biskupije.

Rezultati arheoloških iskopavanja na Grudinama — Crkvina — u Bugojnu¹, osim u manjim prilogima u Arheološkom pregledu² i u Zborniku radova posvećenom G. Novaku³, nisu više objavljivani. Stoga je ovaj Zbornik radova, koji u povodu 75. obljetnice života akademiku A. Bencu, svom dugogodišnjem članu, posvećuje Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, prilika da se prikažu još neki rezultati iskopavanja na spomenutom lokalitetu, koju je laureta inicirao i podržavao. U tom smislu, izdvajam jedan od značajnijih ulomaka kršćanske simbolike i umjetnosti, nađen na Grudinama u Bugojnu. On predstavlja fragment pluteja s likovnim prikazima jata riba (sl. 2).

¹ K. Patsch, *Mali rimski nalodaji i posmatranja — Skopljansko polje na Vrbasu u rimsko doba*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu IX, 1897, 511—516; E. Pašalić, *Antički tragovi iz okoline Bugojna i Gornjeg Vakufa*, GZM, sv. VIII, Sarajevo, 1953, 345—348; J. Petrović, *Arheološki referati iz Bugojna i Ljubije — Japra*, GZM, sv. XIII, Sarajevo, 1958, 267—268; J. Petrović, *Novi arheološki nalazi iz doline gornjeg Vrbasa*, GZM, sv. XV—XVI, Sarajevo, 1961, 229—231;

² V. Paškvalin, *Antička istraživanja u selu Čipuljiću (Bugojno)*, Arheološki pregled (u dalj. tekstu AP), AP, 1, Beograd, 1959, 98—99; AP 3, 1961, 89—92; AP 8, 1966, 146—148; AP 10, 1968, 159—162; AP 12, 1970, 131—132;

³ V. Paškvalin, *Prilog datiranju ranokršćanskih bazilika Bosne i Hercegovine*, Zbornik radova posvećen G. Novaku, Zagreb 1970, 672;

Grudine su, po rezultatima iskopavanja, značajan arheološki lokalitet, gdje je, u toku iskopavanja, utvrđeno postojanje naselja iz ranog i kasnog Rimskog Carstva (2—6 st.)⁴. Na poseban način ističe se starokršćanski arhitektonski kompleks⁵. Zanimljivost čine ostaci bazilike i baptisterija podignuti na razvalinama rimskih termi iz 2. st.⁶ One su u početnoj fazi razvoja kršćanstva mogle poslužiti za kultni prostor (*domus ecclesiae*)⁷, dok na istim ruševinama nije podignuta

Sl. 1.

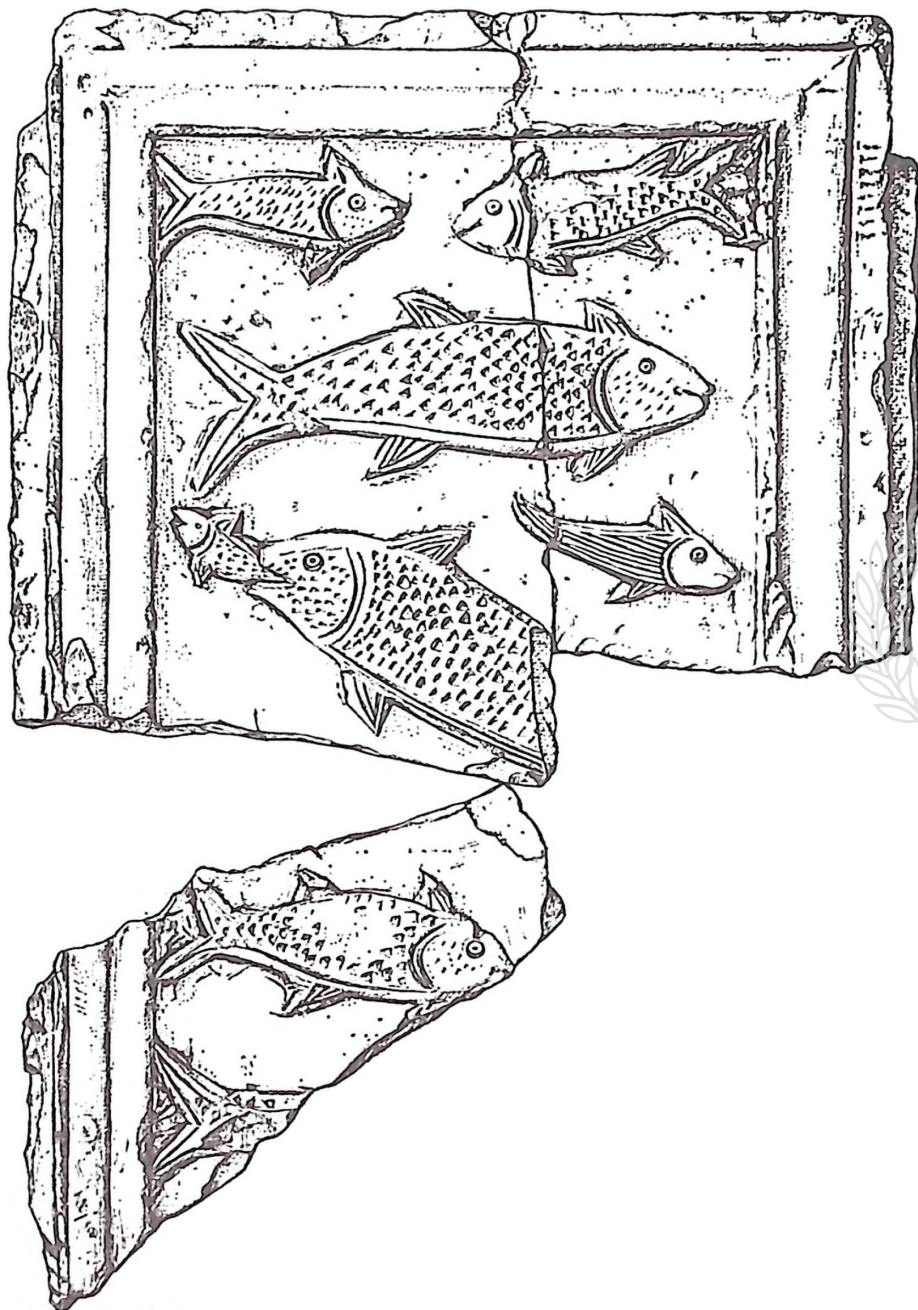
⁴ Vidi napomene 1. i 2.;

⁵ V. Paškvalin, AP 10, 159—162, Tab. LV; AP 12, 131, Tab. XLI;

⁶ V. Paškvalin, AP 12, 131, Tab. XLI;

⁷ H. Jedin, *Velika povijest Crkve, I*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1972, 316; N. Cambi, *Krist i njegova simbolika u likovnoj umjetnosti starokršćanskog perioda u Dalmaciji*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (u dalj. tekstu: VAHD), LXX—LXXI (1968—1969), Split, 1977, 95;

nova bazilika. Ovaj lokalitet, po nalazu podne cigle s natpisom BIST-VES (sl. 1), dobiva još veće značenje. Naime, ova cigla, osim što otkriva na ovom prostoru rad rimske ciglane (figuline), potvrđuje da je na ovom istom mjestu postojalo i urbano rimsko naselje, koje bi-

Sl. 2.

lježe antičke geografske karte i sepulkralni spomenici⁸. To je mun-
(icipium) BIST' (uensium), a u doba ranog kršćanstva i sjedište bis-
kupije⁹. U kontekstu ovih rezultata potrebno je, također, spomenuti
da je na prostoru Grudina formirana srednjovjekovna nekropola¹⁰. Uko-
povanjem pokojnika, u to doba, posebno u ranom, a ništa manje i u
kasnom srednjem vijeku, dolazi, nažalost, do grubog rušenja ranorim-
skih i kasnoantičkih substrukcija, pa je već tada mnogo stradala ba-
ziliika, a još ranije, u kršćanskom periodu, stradale su i terme. Na tu
situaciju upućuju nas skromni ostaci dobivenog tlocrta bazilike, nje-
zini prateći objekti i interni dekorativni ulomci crkvenog namještaja¹¹.

Ulomak pluteja (sl. 2) sastoji se od tri manja fragmenta, koji
su nađeni na prostoru kvadranata XXXII i XXXIII ili u krugu piscoine
(bazena) u obliku dna kotla s kanalom (sl. 3)¹², na dubini 0,40 m,
dimenzija (ukupno) cca 0,70 x 0,42 x 0,7,5 m, te sa usadnim letvicama
širine 2. cm sa strane.

Unutar profiliranog polja parapetne ploče, majstor — klesar,
čini se, s osjećanjem za umjetnost, izradio je slikoviti prikaz jata
riba od kojih je pet sačuvano, i dvije su, u manjim i većim fragmen-
tima. Izradio ih je u različitim veličinama, prikazavši realno oči, pe-
raje, rep i ljuske po tijelima, a naročito različite smjerove plivanja,
odnosno kretanja ovih riba u ambijentu vode (ili mora). Unutar ovog
prikaza, zanimljiva je scena kako veća riba guta malu ribu, dok se,
opet, u načinu prikazivanja ljuski, od ostalih odvaja jedna mala riba
kod koje umjesto ljuski na tijelu, primjećujemo samo paralelne ureze
i bez repa. Na ovaj način prikazane ribe, sigurno, ne predstavljaju
delfine. Koliko ovdje ima kršćanske simbolike, na to pitanje pokušat
ćemo tek ukazati.

Kako ukazati na kršćansku simboliku ribe na fragmentu pluteja
iz starokršćanske bazilike u Bugojnu kad je likovni motiv tipičan za
umjetnost kasnoantičkog naturalizma 4. st.¹³ Osim toga, uz prikaz jata
riba, nema nekog drugog kršćanskog znaka ili simbola, koji bi sa si-
gurnošću potvrdio tu simboliku, kao što je nalazimo na kršćanskim

⁸ J. Petrović, GZM, sv. XV—XVI, 1961, 229—231; I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Djela ANUBiH, knj. XLVII/2, Sarajevo 1974, 182; Isti, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Djela, ANUBiH knj. LXVI/6, Sarajevo 1988, 155. i d.;

⁹ P. Velimir Blažević O. F. M., *Concilia et synodi in territorio hodi-
ernae Jugoslaviae celebrata*, Vicetiae 1967, 9—11;

¹⁰ N. Miletić, *Rani srednji vek*, U: Kulturna istorija Bosne i Hercego-
vine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast 2. izd.
Sarajevo, Veselin Masleša, 1984, 375—434; V. Paškvalin-N. Miletić, *Arheo-
loški leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom 2, s. v. Grudine (Crkvina), reg. 12, 103,
178; (u dalj. tekstu: ALBiH);

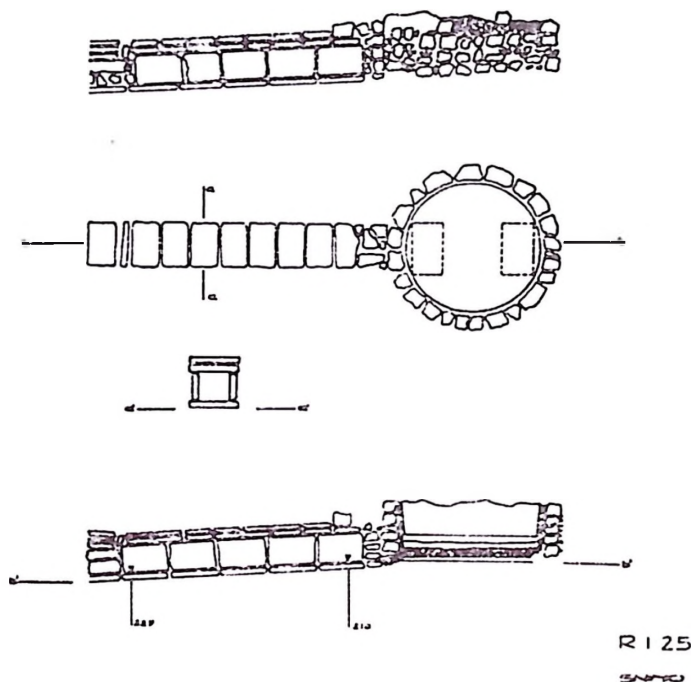
¹¹ Vidi napomenu 3, T. I, 1, 2, 3; osim skromnih ostataka arhitekture,
tlocrt bazilike još nije objavljen; vidi napomenu 2. i sve što je tamo objavljeno;

¹² V. Paškvalin, AP 8, 1966, 147; u ovom AP greškom je ispuštena i
nije objavljena slika piscoine, iako u tekstu piše: »vidi sliku«. Stoga je ovdje
objavljujem;

¹³ N. Cambi, VAHD, LXX—LXXI, Split, 1977, 93; R. Ivančević, *Lek-
sikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb 1979, 57;
u dalj. tekstu: LILS;

sarkofazima iz Salone¹⁴ i drugim objektima ranokršćanske umjetnosti¹⁵. U takvim ili sličnim razmišljanjima treba poći od činjenice pod kakvim je okolnostima i gdje je nađen plutej unutar bazilike. Ako je rečeno da su se ulomci ovog pluteja našli u krugu koncentrične piscine s kanalom, onda bi spomenuta konstelacija nalaza ovih fragmenata parapetne ploče ukazivala na dvije činjenice. Jedna bi se odnosila na to da bi plutej svjedočio za piscinu s kanalom da unutar bazilike predstavlja baptisterij, a druga, obratno, da bi baptisterij upućivao da plutej s prikazom riba pripada baptisterijalnoj ogradi, odnosno da u takvoj funkciji prikazivanje riba, iako bez pouzdanije simbolike, koju bi na ovom pluteju trebalo očekivati, upravo, dokazuje kršćansku simboliku. Ni za prezbiterialnu parapetnu ploču, u tom smislu, nema se odgovarajućih potvrda. Naime, o tome ne govore okolnosti nalaza, pa ni sam prikaz riba. Stoga bi okolnosti nalaza unutar bazilike govornile da plutej s likovnom scenom riba nosi u sebi kršćansku simboliku najuže povezanu za kultni čin krštenja.

Ne ulazeći šire u već dobro poznatu naučnu problematiku o veoma ranoj kršćanskoj simbolici prikazivanja riba, odnosno ribe, grčki IXΘΥΣ, o čijem su značenju raspravljali starokršćanski pisci

Sl. 3.

¹⁴ N. Cambi, VAHD, LXX—LXXI, Split, 1977, 92—93;

¹⁵ N. Cambi, VAHD, LXX—XXI, Split, 1977, 93; N. Cambi, *Antika na pariškoj izložbi*, Život umjetnosti, 18, 1972/, 14;

(patrolozi, apologete) Tertulijan, Klement Aleksandrijski i Origen¹⁶, iznijet ćemo nekoliko likovnih primjeraka ovog simbola koji, uz teološki karakter, pokazuje i na početke starokršćanske umjetnosti.

Evo tih osnovnih značenja. Riba kao simbol predstavlja kršćanina tj. pokrštenog čovjeka kojeg spasava Krist i konačno samog Krista¹⁷. To se izvodi iz metafore »Krist — ribar duša« i značenja Kristovog »čudesnog ribolova s Apostolima«¹⁸. Da predstavlja i samog Krista, to se vidi iz sadržaja kriptograma IXΘΥΣ, koji se kao početna slova sintagme može čitati: Ἰησοῦς Χριστός Θεός Ὑιός Σωτήρ (Isus Krist, Božji sin, Spasitelj)¹⁹. To isto očituje i gema iz Salone s predstavom ribe sa legendom DIVS u vulgarnom latinitetu, inače DEVS²⁰. Slično je s likovnim motivom delfina na jednoj intaglio gemi iz Rima, kako delfin guta polipa i s legendom IXΘΥC COTHP, prikazujući kako delfin predstavlja Krista, a polip zle sile²¹. Taj isti motiv prati Kristov monogram na više starokršćanskih sarkofaga u Saloni²². I na jednom pilastru iz Mađarske također motiv delfina i polipa prati Kristov monogram²³. To znači, da bi se ovi poganski likovni motivi, koji preko judaizma²⁴ preuzima kršćanstvo, smatrali kršćanskim simbolima, potrebni su, u tom smislu, ipak jači argumenti, a to je da je uz motiv prisutan Kristov monogram ili neka legenda, kako to pokazuju navedeni primjeri.

Na pluteju s prikazom riba iz starokršćanske bazilike u Bugojnu ne vidimo te jače dokaze, odnosno potvrde od činjenice da pripada ambijentu bazilike i, vrlo vjerojatno, baptisteriju, pa s tim i određenoj kršćanskoj simbolici, koju smo ranije spomenuli. Jedino što je sam motiv blizak motivu kako delfin guta polipa. U našem primjeru velika riba guta malu ribu (sl. 2), za razliku od likovnog prikaza kako delfin guta polipa. Na bronzanoj lucerni iz Mezula (Smederevo) vidimo da delfin guta i ribu, a ne samo polipa, što je bilo poznato u poganskoj umjetnosti²⁵. Tako bi elemenat riba, koju na prikazu spomenute bronzane lucerne, guta delfin, nešto više približila naš plutej kršćanskoj simbolici (riba — Bog guta polipa — personifikaciju zla)²⁶.

¹⁶ N. Cambi, VAHD, LXX—XXI, Split, 1977, 90;

¹⁷ N. Cambi, VAHD, LXX—LXXI, Split, 1977, 91;

¹⁸ R. Ivančević, LILS, Zagreb 1979, 56—57;

¹⁹ R. Ivančević, LILS, Zagreb 1979, 57;

²⁰ N. Cambi, VAHD, LXX—LXXI, Split, 1977, 91;

²¹ N. Cambi, VAHD, LXX—LXXI, Split, 1977, 93; N. Cambi, Život umjetnosti, 18/1972, 14;

²² N. Cambi, VAHD, LXX—LXXI, Split, 1977, 92;

²³ A. Lengyel and G. T. B. Radan, s.v. religion, E. B. Thomas, *Christianity*, 198—199, Pl. CXXXIX, CXLI; Edit B. Thomas, *Archäologische Funde in Ungarn*, Budapest, 1956, S. 260—261 (slika);

²⁴ N. Cambi, VAHD, LXX—LXXI, Split, 1977, 90. i d.;

²⁵ N. Cambi, VAHD, LXX—LXXI, Split, 1977, 94; N. Cambi, Život umjetnosti 18, 1972, 14; K. Patsch, GZM XIV, 1902, 323—324, sl. 20; I. Cremonšnik, GZM NS, sv. IX, 1954, 219, Tab. V, 4; N. Cambi, *Unpublished Excavations and Finds of Early Christian Period in Yugoslavia*, Atti del IX Congresso internazionale di archaeologia cristiana, Roma 21—27. settembre 1975. vol. II, Roma 1978, 155, Fig. 12;

²⁶ N. Cambi, Život umjetnosti 18/1972, 14;

Već spomenute okolnosti nalaza pluteja iz bazilike u Bugojnu, svjedoče o njegovoj pripadnosti baptisteriju, odnosno njegovoj ogradi. Osim toga, također, nađeni su slični prikazi s ribama i delfinima koji bi mogli pripadati baptisteriju. To su, naime, ulomci štukatura od kojih se na jednoj prikazuju ribe i polipi, pored kojih, nedostaje likovni motiv gutanja polipa, a koji bi trebalo u daljnjem nizu prikaza očekivati na štukaturi²⁷. Ako bi u navedenoj štukaturi iz baptisterija tzv. episkopalnog centra Salone s motivima riba i polipa trebalo, po nekoj logici, očekivati delfina kako guta polipa, onda bi u tim prikazima riba na spomenutoj štukaturi iz baptisterija, imali doista analogiju s likovnim motivom riba na pluteju iz bazilike u Bugojnu, gdje također nalazimo scenu kako veća riba guta manju ribu, u kojem bi indirektno vidjeli i kršćansku simboliku.

Zbog malog broja analogija pluteja i drugih objekata starokršćanskog karaktera s više prikaza riba i polipa, bilo bi značajno spomenuti četvrtasti kamen s predstavom pet riba, koje se identificiraju s delfinima, sa lokaliteta Crkvine iz Cima²⁸. Taj kamen, s obzirom na mjesto nalaza, sigurno pripada bazilici, odnosno jednom od dva najznačajnija prostora unutar bazilike — baptisteriju ili prezbitერიju. Otkriven je kao spolija, pa bi ta arheološka konstelacija ukazivala na postojanje dviju bazilika ili njezinih faza. Nalaz pripada crkvi iz prve faze, u kojoj je imao određeno mjesto i funkciju²⁹.

Tako treba spomenuti i reljef s predstavom pet riba prikazanih na tanjuru ili u zdjeli na stolu s jednom nogom iz Brnaza (Sinj), koji pripada ranokršćanskoj crkvi³⁰. Međutim, ovaj likovni prikaz, još sa predstavom ovce, može aludirati na umnožavanje kruha i riba, što bi ukazivalo na simboliku euharistije³¹. Sve bi drugo, kao i prikaz marine na mozaiku Teodorove bazilike u Akileji, odgovaralo više kasnoantičkom naturalizmu 4. st. i starokršćanskoj umjetnosti³².

I predstava riba na našem pluteju mogla bi se još staviti u kontekst s već spomenutom simbolikom, koja bi se odnosila na Krista — ribara duša — i čudesnog ribolova s apostolima³³.

Iz svega ovog što je izneseno, a bilo je potrebno reći zbog razumijevanja i postepenog približavanja stvarnoj kršćanskoj simbolici pluteja s predstavom riba iz bazilike u Bugojnu, ova predstava riba u vodi na našem pluteju veoma zorno objašnjava i otkriva kršćansku simboliku i značenje Tertulijanovog teksta: *»sed nos pisciouli secundum IXΘYN(ichthyn) nostrum Iesum Cristum in aqua nascimur nec*

²⁷ N. Cambi, VAHD LXX—LXXI, Split, 1977, 93;

²⁸ T. Anđelić, *Kasnoantička bazilika u Cimu kod Mostara*, GZM, NS, sv. XXIX, Sarajevo, 1976, 192, 211;

²⁹ T. Anđelić, GZM, 1976, 211;

³⁰ N. Cambi, VAHD, LXX—LXXI, Split, 1977, 95;

³¹ N. Cambi, VAHD, LXX—LXXI, Split, 1977, 95;

³² R. Ivančević, LILS, Zagreb 1979, 57; Gi. Brusin, *Aquileia*, Udine-1929, 261 i d., Fig. 201, 205;

³³ R. Ivančević, LILS, Zagreb 1979, 57;

*alter quam permanendo salvi sumus*³⁴. To drugim riječima znači da je majstor ovog pluteja likovni prikaz na njemu, izradio, upravo, prema Tertulijanovu citatu, pa ga zbog tako direktne simbolike, što je već i rečeno, pripisujemo ogradi baptisterija u biskupskoj bazilici u Bugojnu³⁵. Naime, simbolika je čista i odnosi se na kršćansku teološku dogmu o krštenju, tj. po Kristu smo vodom kršteni i spaseni. Prema tome, na osnovu iznesenog, u smislu interpretiranja likovnog motiva riba na pluteju iz bazilike u Bugojnu ne bi trebalo biti nikakve sumnje o njegovom kršćanskom karakteru, spomenutoj simbolici i umjetnosti.

Sad nam ostaje pitanje kako datirati ovaj plutej. Na ovo pitanje pokušat ćemo dati odgovor metodom analogija i analizom drugih arheoloških, odnosno kulturnopovijesnih okolnosti, posebno kad je u pitanju Salona i druge urbane sredine ili nalazišta.

Najprije polazimo od činjenice da ovaj ulomak pluteja pripada unutarnjem dekorativnom namještaju bazilike, najvjerojatnije baptisteriju, pa bi se okvirno mogao datirati najranije od polovice 4. do 6. st.³⁶ Međutim, s obzirom na scenu delfina koji guta polipa, a koja se može analogno odnositi na motiv ribe koja, također, jede manju ribu na pluteju iz Bugojna, kronološki bi se mogla staviti u 4. st., zajedno sa sličnim motivima na starokršćanskim sarkofazima u Saloni³⁷. Isti ili sličan primjer susrećemo na lucerni od bronzе u obliku lađe, koja se datira u 3. ili početak 4. st.³⁸ U smislu kronološkog opredjeljenja ovog pluteja, može, također, pomoći već navedeni fragment štukature iz baptisterija episkopalnog centra u Saloni, čiji se kompleks počinje graditi u kasnom 4. i ranom 5. st.³⁹ Čak bi ova sličnost, mogla ukazivati na mogućnost da je bazilika u Bugojnu, odnosno navedeni fragment pluteja istovremen s građevinskom aktivnošću spomenutog kršćanskog kompleksa u Saloni, ili nešto kasniji. Još jedan primjer delfina i polipa nalazimo na jednom pilastru iz jednog nalazišta u Mađarskoj, a datira se u 4. st.⁴⁰ Uz sve ovo, ne smijemo zanemariti i činjenicu da je prikaz ribe i spomenutih motiva predmet vrlo rane problematike o kršćanskoj simbolici i to među patrolozima i apologetama i da se motiv ribe od 4. st. gubi u starokršćanskoj umjetnosti i simbolici⁴¹. Poznato je, također, da je prije Konstantina, a i poslije njega, najveća koncentracija kršćana bila u gradovima, a manje na selima, pa bi ova povijesna činjenica upućivala na mogućnost da je nalazište pluteja, odnosno bazilike u Bugojnu, antičko BISTVES bilo urbs u kojem je koncentracija kršćana bila tolika da je vrlo rano moralo

³⁴ Gi. Brusin, *Aquileia*, Udine — 1929, 272; N. Cambi, VAHD, LXX—LXXI, Split, 1977, 90;

³⁵ V. Paškvalin, AP 8, 1966, 147, sl. 2.;

³⁶ V. Paškvalin, Zbornik radova, Zagreb, 1970, 682—683;

³⁷ N. Cambi, VAHD, LXX—LXXI, Split, 1977, 93;

³⁸ N. Cambi, Život umjetnosti, 18, 1972, 14; N. Cambi, VAHD, LXX—LXXI, Split, 1977, 94;

³⁹ N. Cambi, VAHD, LXX—LXXI, Split, 1977, 93;

⁴⁰ Edit B. Thomas, Budapest 1956, 260—261 (slika);

⁴¹ N. Cambi, VAHD, LXX—LXXI, Split, 1977, 93;

doći do formiranja i biskupije⁴². U prilog datiranja pluteja iz bazilike u Bugojnu mogao bi nešto pobliže reći i četvrtasti kamen s prikazima pet riba iz bazilike u Cimu, koji pripada crkvi iz prve faze, što bi kronološki odgovaralo 4. st. ili početku 5. st.⁴³ I rimski novac nađen prilikom iskopavanja bazilike upućuje da je do gradnje bazilike u Bugojnu moglo doći vrlo rano, već u 4. st., tj. poslije Konstantina Velikog (306—337), najvjerojatnije već u drugoj polovici 4. st. ili najkasnije na samom početku 5. st. O tome vrlo jasno, za to doba, pokazuju nađeni novci Rimskih Careva: Crispus (317—326); Constantius II (337—361); Jovianus (363—364); Valentinianus I (364—375); Valens (364—378); Gratianus (367—383) i Valentinianus II (375—392)⁴⁴ Svi ovi novci osim novca cara Krispa pripadaju drugoj polovici 4. st. i, najviše, samom kraju. Tako bi s novcem cara Valentinijana II, izgleda, prestao cirkulirati novac kasnijih rimskih vladara. Ovako postavljeni zaključak sigurno je nepravilan. Bolje će biti tvrditi da je novac rimskih careva poslije Valentinijana II, zbog teških prilika u zemlji, slabije stizao u ove krajeve⁴⁵. Ipak, bez obzira na nesigurne prilike, novci spomenutih rimskih careva nađeni na Grudinama u Bugojnu, ukazuju na vrijeme u kojem je, vrlo vjerojatno ili gotovo sigurno, mogao nastati plutej, odnosno bazilika.

Ukratko izložena kulturnopovijesna dokumentacija o pluteju iz starokršćanske bazilike u Bugojnu, posve pouzdano određuje njegovu kršćansku simboliku, koja se odnosi na dogmu o krštenju, te reklo bi se, također, da iznesena arheološka dokumentacija, kronološki dosta uvjerljivo, ovaj plutej svrstava u drugu polovicu 4. ili najkasnije na prelaz iz 4. u 5. st. Ovakvo datiranje pluteja, pošto je arheološki materijal sa Grudina još neizučan, bilo bi preliminarno, a to se odnosi, također, i na baziliku.

*
* * *

Na osnovu ovih razmatranja, mogle su se izvući i neke arheološki zanimljive pojedinosti. One bi se odnosile na kulturnohistorijski kontinuitet urbanog naselja mun. Bistues u današnjem Bugojnu. Naime, arheološki rezultati pokazuju da su za početke razvoja kršćanskog graditeljstva u municipiju Bistues, kao i u drugim gradovima u Rimskom Carstvu, mogle dobro poslužiti rimske terme iz 2. i 3. st.⁴⁶ Kako upućuju otkrivene arhitektonske substrukcije, najprije dolazi do podizanja bazilike upravo na tim termama, koje bi bilo istovremeno sa

⁴² H. Jedin, *Velika povijest Crkve*, I, Zagreb, 1972, 408—409; N. Cambi, *Neki problemi starokršćanske arheologije na istočnoj Jadranskoj obali*, Materijal XII, IX Kongresa AJ, Zadar — 1972, Zadar — 1976, 268;

⁴³ T. Anđelić, GZM NS, sv. XXIX, Sarajevo, 1976, 219—220;

⁴⁴ Novac je odredio G. Kraljević, numizmatičar, muzejski savjetnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu.

⁴⁵ Slična je situacija i u nalazištu Crkvina u Cimu kod Mostara. Vidi T. Anđelić, GZM NS, sv. XXIX, Sarajevo, 1976, 220;

⁴⁶ N. Cambi, VAHD LXX—LXXI, Split, 1977, 95; H. Jedin, *Velika povijest Crkve*, I, Zagreb, 1972, 315. i d.;

plutejem, koji je pripadao piscini baptisterija. Međutim, kad je kršćanska zajednica u municipiju Bistues postala brojnija, ukazale su se velike potrebe da se postojeća bazilika proširi. Tada je uz narteks bazilike, možemo biti sigurni, sagrađen još veći baptisterij, u obliku četverolisnate građevine⁴⁷. Rezultati arheoloških iskopavanja pokazuju da je, nakon podizanja ovoga baptisterija, raniji baptisterij u bazilici (okrugla piscina s kanalom) bio pokriven malterom, što svjedoči o prekidu njegove kultne funkcije, koju je kasnije preuzeo navedeni baptisterij u obliku četverolisnate građevine, izgrađen uz narteks bazilike.

Tako bismo kulturnopovijesnom analizom ovog pluteja došli do niza veoma značajnih pretpostavki od kojih je najznačajnija da je u municipij Bistues vrlo rano došlo kršćanstvo, a posljedica toga je gradnja starokršćanske bazilike već u drugoj polovici 4. ili na samom početku 5. st., u kojoj se uočavaju tri kulturnohistorijske i arhitektonske razvojne faze. Druga je pretpostavka da je municipij postao i sjedište biskupije, kao sufragana salonićanske metropolije (Crkve)⁴⁸. Također, treba spomenuti da je municipalitet dobio vrlo rano još od carske obitelji Flavijevaca, a možda i od samog cara Vespazijana, što je vrlo značajno, budući da se radi o još uvijek nepouzdanom ubioiranom municipiju, čija je uprava pokrivala cijeli teritorij Desitijata na što bi upućivali i natpisi službenika (*decuriones*) ovog municipija⁴⁹.

BRUCHSTÜCK EINES PLUTEUS AUS DER ALTCHRISTLICHEN BASILIKA IN BUGOJNO

Zusammenfassung

Aufgrund dieser Betrachtungen kommen wir zu einigen archäologisch interessanten Feststellungen. Sie beziehen sich auf die kulturhistorische Kontinuität der städtischen Siedlung mun. Bistues und des heutigen Bugojno. Die archäologischen Befunde zeigen nämlich, dass für die Anfänge der Entwicklung des Christentums im municipium Bistues, sowie auch in einigen anderen Städten des Römischen Reiches, sehr gut die römischen Thermen aus dem 2. und 3. Jahrhundert haben dienen können.⁴⁵ Danach kommt es, wie uns die aufgedeckten architektonischen Unterbauten beweisen, zum Bau einer Basilika, gerade anstelle der Thermen, gleichzeitig mit dem Pluteus, der zur Piscina des Baptisteriums gehörte. Als jedoch im municipium Bistues die Christengemeinschaft zahlreicher wurde, zeigte sich der Bedarf, die bestehende Basilika zu erweitern. Damals wurde neben dem Narthex der Basilika, wir können hier ganz sicher sein, ein noch grösseres Baptisterium in Form eines vierblättrigen Gebäudes errichtet.⁴⁶ Die Ergebnisse archäologischer Ausgrabungen zeigen uns, dass nach dem Ausbau dieses Baptisteriums, das frühere Baptisterium in der Basilika (runde Piscina mit Kanal) mit Mörtel bedeckt worden war, was von der Unter-

⁴⁷ V. Paškvalin, AP 12, Beograd 1970, 131; nakon ove kulturnopovijesne analize oko pluteja s jatom riba postaje sve jasnije da četverolisnata građevina ne može predstavljati memoriju već baptisterij.

⁴⁸ P. Velimir Blažević, O. F. M., *Concilia et synodi...*, Vicetiae 1967, 9—11;

⁴⁹ V. Paškvalin, *Arheološko nalazište »Ograja« u Putovićima kod Zenice*, GZM, Arheologija, Nova serija br. 45/1990, str. 69. I. Bojanovski, Djela ANUBiH, knj. LXVI/6, Sarajevo, 1988, 155. i d.;

brechung seiner Kultfunktion zeugt. Diese Funktion wurde später von dem neubauten Baptisterium in vierblättriger Form neben dem Narthex der Basilika übernommen.

So kommen über die kulturgeschichtliche Analyse dieses Pluteus zu einer Reihe sehr bedeutender Annahmen, von welchen die wichtigste ist, dass das Christentum sehr früh in das municipium Bistues gelangte. Die Folge davon ist der Bau der altchristlichen Basilika schon in der zweiten Hälfte des 4. Jh. oder gleich zu Beginn des 5. Jh. bzw. drei ihrer kulturgeschichtlichen und architektonischen Entwicklungsphasen, sowie das Bistues auch Bischofssitz wurde. Der Bischof war Suffragan der Metropole (Kirche) von Salona.⁴⁷

Bemerkenswert ist auch, dass Bistues die Munizipalität schon sehr früh von der Kaiserfamilie der Flavii erhielt, vielleicht sogar selbst vom Kaiser Vespasian, was von Bedeutung ist für die Identifizierung dieses Munizipiums im Gebiet der Desitiaten.⁴⁸

